

Ada GÓRNA

Uniwersytet Warszawski,
Wydział Geografii i Studiów Regionalnych
email: ada.gorna@uw.edu.pl
ORCID: 0000-0003-1591-7260

WINNICE JAKO FORMA ROLNICTWA MIEJSKIEGO – PRZYKŁAD WIEDNIA

Vineyards as a form of urban agriculture – example of Vienna

Abstract: This article aims to present vineyards as a specific form of urban agriculture, with particular emphasis on their spatial and functional dimensions. The considerations contained in the text concern a case study – Vienna, called “the king of urban viticulture”. Based on the spatial and functional analysis of the data provided by the Austrian Wine Marketing Board, as well as field observations carried out in April 2022, the main characteristics of the spatial distribution of vineyards in the urban space, the structure of production, as well as the functions they perform are determined. The conducted research indicates the multifunctionality of viticulture and winemaking in Vienna, which is conducive to its preservation in the city space. In addition to the production function, recreational, tourist, landscape and cultural functions being an expression of the city’s long wine tradition, are also particularly important.

Key words: vineyards, urban agriculture, local production, wine culture, Vienna

WPROWADZENIE

Celem artykułu jest przedstawienie przestrzennego rozkładu i cech strukturalno-produkcyjnych winnic w Wiedniu oraz funkcji jakie pełnią one w mieście. W niniejszym tekście winiarstwo i winogrodnictwo austriackiej stolicy jest ukazane jako specyficzna forma rolnictwa miejskiego, stanowiąca integralny element miejskiego krajobrazu. Problematyka ta, rzadko podejmowana w literaturze zarówno polskiej, jak i międzynarodowej, jest szczególnie istotna w kontekście studiów nad zrównoważonym rozwojem miast oraz kształtowaniem się miejskich przestrzeni wielofunkcyjnych. Wśród opracowań dotyczących uprawy winorośli i produkcji wina w miastach dominują przede wszystkim te z zakresu enologii czy agroekologii. Do tej pory zaś powstało niewiele prac podejmujących tę tematykę w ujęciu geograficznym. Istotną publikacją, która w sposób kompleksowy omawia kwestię

Wpłynęło: 4.02.2023

Zaakceptowano: 5.09.2023

Zalecany sposób cytowania / Cite as: Górna A., 2023, Winnice jako forma rolnictwa miejskiego — przykład Wiednia, *Prace i Studia Geograficzne*, 68.2, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 55–73, DOI: 10.48128/pisg/2023-68.2-03.

kształtowania się krajobrazów winiarskich, przede wszystkim w Europie, jest książka pod redakcją J. Makowskiego i J. Miętkiewskiej-Bryndy (2020). Istotnie, wśród rozdziałów w niej zawartych znalazł się także jeden opisujący Porto – miasto dwóch win (Barros Cardoso 2020). Tematyka winogrodnictwa i winiarstwa jest jednak omawiana znacznie rzadziej w odniesieniu do obszarów miejskich, pomimo, że praktyka zakładania winnic w obrębie murów obronnych była powszechna, zwłaszcza w czasach średniowiecznych (Kopczyńska 2009; Kockrall-King 2018; Makowski, Miętkiewska-Brynda 2020). Niniejszy tekst jest zatem próbą wypełnienia tej luki w badaniach z zakresu geografii miast. Rozważania w nim zawarte będą opierać się na studium przypadku Wiednia, który przez K. Kockrall-King (2018) nazwany został „królem miejskiego winogrodnictwa”. Stolica Austrii jest szczególnym przykładem miasta, w którym winnice są nieodłączną częścią struktury przestrzenno-funkcjonalnej, pełniąc jednocześnie kluczową rolę w kształtowaniu miejsko-wiejskich krajobrazów kulturowych. Co więcej, jak zauważają M. Pink i K. Kokoszka (2018), wiedeńskie wino z handlowego punktu widzenia ma największe znaczenie spośród wszystkich winnic miejskich na świecie. Wiedeń egzemplifikuje również trend widoczny w Australii, Stanach Zjednoczonych, a także miastach europejskich, np. Paryżu, Londynie, Bratysławie, Porto czy też Zielonej Górze, jakim jest dynamiczny rozwój i wzrost znaczenia miejskiego winogrodnictwa (Kopczyńska 2009; Kockrall-King 2018; Pink, Kokoszka 2018; Barros Cardoso 2020).

Klimat sprzyjający uprawie winorośli charakteryzuje się średnią roczną temperaturą nie niższą niż 8°C oraz średnią temperaturą najcieplejszego miesiąca nie niższą niż 17°C (Maciejczak 2017). Istotne znaczenie mają także usłonecznienie, wilgotność powietrza, długość okresu wegetacyjnego i rozkład opadów atmosferycznych. Krajobrazy winiarskie najczęściej zajmują dobrze nasłonecznione stoki, w przypadku Europy są to stoki o ekspozycji południowej i południowo-zachodniej (Myga-Piątek, Rahmonov 2020). Warunki klimatyczne Wiednia są odpowiednie dla produkcji winorośli. Średnia roczna temperatura przekracza 11°C, a średnia temperatura lipca to niemal 22°C. Sprzyjające są także umiarkowane opady atmosferyczne w ciągu roku i stosunkowo częste opady śniegu zimą. Warunki przyrodnicze w dolinie Dunaju (przede wszystkim duże dobowe amplitudy temperatury) sprawiły, że wzdłuż rzeki oraz w jej sąsiedztwie koncentrują się zarówno wiedeńskie, jak i inne regiony winiarskie Austrii, np. Wagram, Kamptal, Kremstal czy Wachau¹. Szczególnie istotnym czynnikiem, dla rozwoju winiarstwa i winogrodnictwa w Wiedniu, a także dla rozmieszczenia winnic w obrębie miasta, jest ukształtowanie terenu oraz ekspozycja stoków. Najbardziej korzystne są bowiem tereny w północnej i północno-zachodniej części miasta, charakteryzujące się lekkim nachyleniem oraz wystawą południową.

W. Sroka (2014) zaproponował sześć głównych płaszczyzn operacjonalizacji rolnictwa miejskiego – przestrzenną, podmiotową, przedmiotową, funkcjonalną oraz dychotomiczną. W niniejszym artykule trzy z wymienionych wymiarów (przestrzenny, przedmiotowy oraz funkcjonalny) zostały poddane szczegółowej analizie w odniesieniu do winogrodnictwa i winiarstwa wiedeńskiego. Wymiar przestrzenny objął cechy rozmieszczenia oraz czynniki lokalizacji winnic w obrębie miasta, a wymiar przedmiotowy – cechy strukturalno-produkcyjne, a więc powierzchnię oraz strukturę produkcji ze szczególnym uwzględnieniem poszczególnych szczepów wina. Z kolei na wymiar funkcjonalny składał się zestaw pełnionych przez winnice funkcji. Rozważania zawarte w tekście oparte zostały na analizie danych opublikowanych na oficjalnej platformie Austriackiej Rady ds. Marketingu Wina (niem. *Österreich Wein Marketing GmbH*). Organizacja ta, posiadająca swoją siedzibę w Wiedniu, została założona w 1986 roku, a jej celem jest wsparcie strategiczne oraz utrzymanie jakości i sprzedaży wina na terenie kraju.² Na jej oficjalnej stronie www.austrianvineyards.com publikowane są aktualne informacje dotyczące funkcjonowania austriackich winnic. Szczegółowej analizie poddane zostały przede wszystkim lokalizacja, powierzchnia oraz struktura upraw winorośli, a także wysokość nad poziomem

¹ <https://www.oesterreichwein.at/unser-wein/klima-boden/klimagebiete/donauraum> (dostęp 6.07.2023).

² <https://www.austrianwine.com/awmb-partners/austrian-wine-marketing-board> (dostęp 29.01.2023).

morza i deniwelacja terenu. Powyższe zmienne zostały zbadane w ujęciu przestrzennym. Z kolei analiza funkcjonalna oparta została na systematycznej analizie literatury przedmiotu. Istotnym uzupełnieniem badań opisanych w tekście były obserwacje terenowe przeprowadzone w kwietniu 2022 roku w jednej z gmin upraw winorośli – Nussbergu, położonym w północno-zachodniej części miasta.

Tekst podzielono na trzy części. Pierwsza stanowi podstawę teoretyczną przedstawionych w dalszej części uzyskanych wyników badaniach empirycznych. Jej celem jest przede wszystkim uporządkowanie głównych definicji, a także określenie miejsca winogrodnictwa oraz winiarstwa miejskiego w szerszej kategorii rolnictwa miejskiego. Druga część zawiera studium przypadku winnic w Wiedniu. Zawarto w niej wyniki analizy trzech wymiarów winogrodnictwa i winiarstwa miejskiego. W pierwszej kolejności opisano wymiar przestrzenny i podmiotowy, a następnie wymiar funkcjonalny. Charakterystykę trzech wymiarów winogrodnictwa i winiarstwa poprzedzono krótkim opisem historii kultury wina w austriackiej stolicy. Ostatnią część tekstu stanowi podsumowanie oraz dyskusja, w której oprócz wniosków końcowych zawarto również przemyślenia dotyczące aktualnej pozycji oraz przyszłości winnic w Wiedniu.

WINNICE JAKO FORMA ROLNICTWA MIEJSKIEGO – KONCEPTUALIZACJA

W celu zobrazowania specyfiki winogrodnictwa i winiarstwa w obszarach miejskich oraz wskazania miejsca jaką owe działalności zajmują w szerszym pojęciu – rolnictwie miejskim, konieczne jest przyjrzenie się ugruntowanym w literaturze definicjom. Usystematyzowanie terminów pozwoli na ustrukturyzowanie analiz zawartych w niniejszym artykule i będzie stanowić punkt wyjścia do dalszych rozważań.

W celu uporządkowania definicyjnego, proponuje się następujące rozumienie podstawowych pojęć – winogrodnictwo, winiarstwo oraz winnice. Winogrodnictwo (ang. *viticulture*) stanowi dziedzinę ogrodnictwa czyli jednego z systemów produkcyjnych rolnictwa i oznacza uprawę winorośli. Z kolei winiarstwo (ang. *winemaking* lub *vinifaction*) to działalność mająca na celu wytwarzanie wina, obejmująca szereg zabiegów od selekcji owoców, przez fermentację aż do butelkowania. Winnice (ang. *vineyards*) są gospodarstwami rolnymi, w których uprawia się winorośl i produkuje wino. Intuicyjnie, wyodrębnienie winogrodnictwa oraz winiarstwa miejskiego, a także miejskich winnic powinno opierać się przede wszystkim na kryterium przestrzennym. I tak, uprawa winorośli (winogrodnictwo) oraz produkcja wina (winiarstwo), jeżeli mają miejsce w obrębie miasta, powinny być uznawane za miejską formę rolnictwa (ang. *urban agriculture*). Niemniej jednak, podejmując próbę operacjonalizacji powyższych pojęć, niezbędne okazuje się skonfrontowanie ich z istniejącymi definicjami rolnictwa miejskiego, w których aspekt przestrzenny, choć uwypuklony, nie jest jedynym stanowiącym o odrębności tej działalności od jej wiejskiego odpowiednika.

Wyjaśnienia pojęcia rolnictwo miejskie podjęło się wielu autorów reprezentujących odmienne dziedziny nauki, prowadzących swoje badania w różnych regionach świata (Mougeot 2000; Van Veenhuizen 2006; Smit i in. 1996, De Bon in. 2010; Zezza, Tasciotti 2010; de Zeeuw i in. 2011; Chaudhuri 2015). Skutkuje to mnogością definicji o różnym zakresie przestrzennym i pojęciowym. Za jedną z najczęściej cytowanych uznać należy tę, zaproponowaną przez R. Van Veenhuizen (2006, s. 2), zgodnie z którą rolnictwo miejskie to uprawa roślin i hodowla zwierząt w celu produkcji żywności i innych dóbr, która ma miejsce w obrębie i na obrzeżach miast. Według Autorki rolnictwo miejskie jest pojęciem znacznie szerszym niż sama uprawa i hodowla i obejmuje również produkcję oraz dostarczenie środków produkcji, przetwórstwo i sprzedaż. Podobne podejście, zgodnie z którym termin ten powinien być rozumiany jako produkcja, ale także przetwórstwo i dystrybucja, prezentują także inni badacze, m.in. J. Smit i in. (1996) oraz L.J.A. Mougeot (2000). Zgodnie z powyższymi definicjami, zarówno winogrodnictwo, jak i winiarstwo, które mają miejsce w miastach, wpisują się

w szersze pojęcie rolnictwa miejskiego. Pierwszy termin odnosi się bowiem do uprawy roślin, drugie zaś do procesu produkcji, którego efektem końcowym jest wytworzenie gotowego do sprzedaży produktu. Biorąc pod uwagę fakt, że cechą charakterystyczną części winnic jest możliwość zakupu, a także spożycia wina na miejscu, zakres pojęciowy terminów, podobnie jak zakres pojęciowy rolnictwa miejskiego, obejmuje także dystrybucję. Szersze rozumienie rolnictwa miejskiego w przypadku zagadnienia podejmowanego w niniejszym tekście jest szczególnie przydatne – funkcjonowanie winnic z zasady bowiem wykracza poza wyłączną uprawę winorośli. W tym miejscu warto jest także zwrócić uwagę na jeden z charakterystycznych atrybutów rolnictwa miejskiego, jakim jest funkcjonowanie w skróconym łańcuchu dostaw. Może on być rozumiany zarówno w wymiarze przestrzennym, jako odległość między miejscem produkcji oraz dystrybucji lub konsumpcji produktów, jak i w wymiarze podmiotowym uwzględniającym liczbę aktorów (m.in. producentów, pośredników, sprzedawców) na trasie produktów od miejsca jego wytworzenia, aż do konsumenta (De Bon et al. 2010; Dubbeling et al. 2010; Górna 2021). Miejskie winnice, w których oprócz uprawy winorośli i produkcji wina, prowadzi się także bezpośrednią sprzedaż, obrazują ten typowy dla rolnictwa miejskiego atrybut.

Ogrodnictwo (uprawa owoców oraz warzyw) jest jednym z najbardziej powszechnych systemów produkcji rolnictwa miejskiego. Często oba terminy – miejskie ogrodnictwo i rolnictwo miejskie są traktowane synonimicznie, pomimo tego, że pierwsze posiada znacznie węższy zakres pojęciowy (np. nie obejmując wewnątrzmięskiej hodowli zwierząt) i zawiera się w drugim. Takie uproszczenie w wielu przypadkach jest jednak uzasadnione. Z uwagi na szybkie psucie się owoców i warzyw, lokalizacja ich upraw w niedalekiej odległości od rynków zbytu – w tym wypadku w mieście – skraca transport, pozwala na zachowanie świeżości produktów i tym samym ogranicza straty finansowe. W miastach zatem najczęściej uprawiane są właśnie owoce i warzywa, a rolnictwo miejskie przyjmuje formę miejskiego ogrodnictwa. Winogrodnictwo traktowane jako dziedzina ogrodnictwa uznać można zatem za jedną z charakterystycznych form rolnictwa miejskiego³. Takie rozumowanie wydaje się dodatkowo uargumentowane, jako że lokalizowanie winnic w obrębie lub na obrzeżach miast, czego przykładem będzie analizowany w niniejszym artykule Wiedeń, a także jego okolice, sięga czasów *Imperium Romanum*. W średniowieczu praktyka ta stała się jeszcze bardziej powszechna w wielu regionach Europy (Keen i Robinson 2001; Barros Cardoso 2020; Myga-Piątek, Rahmonov 2020), w tym również w Polsce (Kopczyńska 2009; Makowski, Miętkiewska-Brynda 2015). Produkcja wina od czasów starożytnych była zatem związana z miastami lub obszarami wiejskimi je otaczającymi. M. Pink i K. Kokoszka (2018) w jednym z niewielu artykułów w polskiej literaturze naukowej podejmujących tematykę miejskiego winiarstwa i winogrodnictwa, podkreślają, że uprawa winorośli oraz produkcja wina w miastach zyskuje na znaczeniu, a winnice stają się nowym elementem miejskiego krajobrazu. Oczywiście, rozwój winiarstwa i winogrodnictwa jest możliwy tam, gdzie pozwalają na to warunki przyrodnicze, w tym klimatyczne. Biorąc jednak pod uwagę ocieplenie klimatu, można spodziewać się, że rozwój tej formy rolnictwa miejskiego będzie mógł odbywać się w obszarach coraz bardziej wysuniętych na północ. Jeżeli tempo wzrostu średniej temperatury powietrza utrzyma się, dobre warunki dla uprawy winorośli pojawiają się w regionach dotychczas uznawanych za marginalne (Makowski, Miętkiewska-Brynda 2020).

Oprócz aspektu przestrzennego, wielu autorów za cechę odróżniającą rolnictwo miejskie od wiejskiego uznaje jego integrację z systemem społeczno-ekonomicznym i przyrodniczym miasta, poprzez zaopatrzenie mieszkańców w żywność i inne produkty, zapewnienie zatrudnienia, korzystanie z miejskich zasobów, jak ziemia czy woda oraz wpływ na miejski ekosystem (Mougeot 2000; Chaudhuri 2015). Działalność rolnicza powinna być zatem uznana za miejską nie tylko w granicach miasta, ale także na obszarach połączonych z nim przestrzennie i funkcjonalnie (Sroka, Musiał 2016). Co więcej, L. Lohrberg i in. 2015, zaznaczają, że rolnictwo miejskie, trudno rozpatrywać wyłącznie w kategorii

³ Należy jednak podkreślić, że jest to forma, która może rozwijać się wyłącznie w odpowiednich warunkach przyrodniczych, w tym klimatycznych.

pozostałości po wiejskiej działalności rolniczej. Według autorów przez wpływ samego miasta oraz jego otoczenia, stanowi ono specyficzną, odrębną formę działalności (Lohrberg i in. 2015). W. Sroka (2014) postuluje stosowanie pojęcia miejska agrokultura, obejmującego zarówno miejskie rolnictwo, mające miejsce na obrzeżach miast (działalność nieróżniącą się istotnie od rolnictwa wiejskiego) oraz miejskie uprawy ogrodnicze (obejmujące również uprawę winorośli). Wychodząc zatem poza kryterium przestrzenne, za miejskie uznać należy zarówno winnice zlokalizowane w granicach miast, jak również te znajdujące się w niedalekiej odległości, jednak związane z nimi funkcjonalnie. Co więcej, przyjmując podejście, zgodnie z którym rolnictwo miejskie stanowi odrębną i specyficzną formę działalności rolniczej, również w przypadku miejskiego winogrodnictwa i winiarstwa należy doszukiwać się szczególnych cech dystynktywnych, które odróżniają je będą od ich wiejskich czy też nie-miejskich odpowiedników.

Choć dokładna analiza przestrzenna zawarta w niniejszym tekście będzie obejmować przede wszystkim winnice położone w granicach administracyjnych Wiednia, aby dobrze zrozumieć specyfikę miejskiego winogrodnictwa i winiarstwa w austriackiej stolicy konieczne jest także przyjrzenie się przykładom obiektów funkcjonujących na obrzeżach miasta. Ich działalność jest bowiem kluczowa dla kształtowania się szczególnej kultury winiarskiej. Z jednej strony w artykule wskazane zostaną te atrybuty wiedeńskich winnic, które wskazują na ich przynależność do szerszej kategorii rolnictwa miejskiego, z drugiej zaś tekst uwypuklać będzie te aspekty ich działalności, które nadają im specyficznego miejskiego charakteru.

WINNICE W WIEDNIU – STUDIUM PRZYPADKU

Historia

W celu przedstawienia specyfiki winiarstwa i winogrodnictwa Wiednia, konieczne jest także narysowanie szerszego kontekstu tradycji winnej w całej Austrii. Rozwój winnic w mieście, a także swoiste cechy organizacji procesu produkcji były bowiem w dużej mierze zależne od ponadlokalnych decyzji administracyjnych.

Historia produkcji wina w obszarze dzisiejszej Austrii sięga jeszcze czasów Cesarstwa Rzymskiego, a dokładnie roku 276, kiedy Marek Aureliusz Probus (cesarz rzymski w latach 276–282) anulował edykt zabraniający uprawy winorośli w rzymskich prowincjach (Keen i Robinson 2001). W 1894 roku imieniem cesarza, słynącego z zamiłowania do rolnictwa, a w szczególności winogrodnictwa, nazwano jedną z ulic w mieście. *Probusgasse* (pol. Aleja Probusa) położona jest w Heiligenstadt – najbardziej znanej gminie uprawy winorośli w Wiedniu⁴. Za postać istotną dla rozwoju kultury wina uznaje się również Karola Wielkiego, który zajmąwszy obszary dzisiejszej Austrii w 803 roku wprowadził jednocześnie ścisłe zasady uprawy winorośli oraz winiarstwa. Za przykład posłużyć może prawo, zgodnie z którym punkty sprzedaży wina za czasów cesarza z dynastii Karolingów mogły być otwarte wyłącznie przez cztery miesiące w roku (dzisiaj czas ten jest wydłużony do 300 dni) (Keen i Robinson 2001).

W okresie średniowiecza winnice powszechnie zakładane były w obrębie murów miejskich.⁵ Bez wątpienia najważniejszym impulsem dla rozprzestrzeniania się winogrodnictwa w Wiedniu było przybycie do miasta zakonników, m.in. cystersów (Brook 2019). Od XI wieku zakładali oni klasztory oraz winnice w okolicach miasta. Jednym z nich było Opactwo Heiligenkreuz położone w granicach Lasu Wiedeńskiego. Za inny przykład posłużyć może Opactwo Klosterneuburg (należące do kanoników regularnych św. Augustyna), zlokalizowane na północ od granic Wiednia, w którego obrębie do dziś

⁴ <https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Probusgasse> (dostęp 7.01.2023).

⁵ <https://www.austrianwine.com/our-wine/wine-growing-regions/wien-vienna> (dostęp 16.01.2023).

działa najstarsza winnica w Austrii, stając się coraz bardziej popularną atrakcją turystyczną położoną tuż za granicami stolicy. Warto podkreślić, że część winnic, współcześnie funkcjonujących w Wiedniu powstała w niewielkich miasteczkach i wioskach, które wraz z ekspansją przestrzenną miasta zostały włączone w jego obszar administracyjny.

W średniowieczu wino było produktem pożądanym zarówno z uwagi na swoje zastosowanie w liturgii katolickiej, jak i z uwagi na możliwość uzdatniania, konserwowania, a nawet zastąpienia nim wody, która w tym czasie często nie była zdatna do picia. Właśnie w średniowieczu doszło do rozwoju oraz ekspansji przestrzennej uprawy winorośli w Europie. Wynikało to z jednej strony z panującego wtedy optimum klimatycznego (lata 950–1250) (Khodri i in. 2017). Drugim istotnym czynnikiem była działalność zakonników, w Polsce przede wszystkim benedyktynów, cystersów i dominikanów (Makowski, Miętkiewska-Brynda 2020). W Wiedniu, wiele z winnic zakładanych przez mnichów, pochodzących często z innych regionów winiarskich kontynentu (np. Burgundii), wciąż pozostaje własnością klasztorów. Obecność zakonników przyczyniła się do rozpowszechnienia kultury produkcji wina również wśród mieszkańców Wiednia, którzy w XII wieku uzyskali prawo do uprawy winorośli w granicach administracyjnych miasta. Niektóre z owych winnic funkcjonują w austriackiej stolicy do dziś (Brook 2019). Innym przykładem miasta, w którym w okresie średniowiecza (dokładnie w XIII wieku), za sprawą rozwoju klasztorów zakonnych, doszło do rozkwitu winnic był także Paryż (Cockrall-King 2012).

Kolejne stulecia sprzyjały rozwojowi winiarstwa w Wiedniu, a także sprzedaży samego wina zarówno do innych regionów Europy, jak i lokalnie, jako, że wraz z rozwojem handlu doszło do zakładania pierwszych tawern. Na początku XIV wieku pod miastem wybudowano także liczne piwnice, w których ponad 350 lat później, w 1683 roku, w czasie bitwy pod Wiedniem, przechowywano ponad milion litrów wina (Keen i Robinson 2001). Według M.F. Keen i G. Robinson (2001) pod koniec XVI wieku eksportowano dwa razy więcej tego wiedeńskiego produktu, niż miało to miejsce na początku XXI wieku. Autorzy wskazują także, że sama skala produkcji musiała być wtedy znacznie większa. Od końca XVII wieku, winiarstwo w Austrii zaczęło przeżywać kryzys. Najazd turecki doprowadził zarówno do zniszczenia części winnic, jak i do ich opuszczenia przez właścicieli, co było spowodowane obniżeniem cen wina (Brook 2019). Poważna recesja dotknęła również uprawy winorośli w mieście w II poł. XIX wieku wraz z ekspansją mszycy – filoksery wińca (łac. *Phylloxera vastatrix*). Szkodnik w całej Austrii doprowadził do zniszczenia ponad 25% wszystkich krzewów winnych (ibidem). Kryzys winiarski pogłębiło dodatkowo nieznaczne ochłodzenie klimatu w Europie, a także rozprzestrzenianie się chorób winorośli, wywołanych m.in. przez oidium i peronosporę (Stöckl 2006). Ponowny rozwój winiarstwa w Wiedniu był możliwy dzięki sprowadzeniu z Ameryki nowych szczepów, które okazały się znacznie bardziej odporne na filoksery⁶. Dodatkowo, w odpowiedzi na zmniejszenie się produkcji wina, w Austrii zakładano szkoły winiarskie i centra badań winiarskich. Najstarszy obiekt tego typu został otwarty w 1860 roku w obrębie Opactwa Klosterneuburg na obrzeżach Wiednia (Stöckl 2006, Brook 2019). Jego działalność miała istotny wpływ na rozwój uprawy winorośli w kolejnym stuleciu (Brook 2019).

W trakcie II wojny światowej zniszczono wiele starszych roczników wina przechowywanych w wiedeńskich piwnicach. Z kolei w następnych dekadach zwiększono produktywność i mechanizację produkcji, aby zaspokoić sukcesywnie wzrastający popyt, co wiązało się ze zwiększeniem ilości, ale nie jakości austriackiego wina na rynku (Stöckl 2006). Kolejny kryzys branży miał miejsce w połowie lat 80. XX wieku. Wiązał się on ze skandalem, który wybuchł w 1985 roku, kiedy w austriackich winach przeznaczonych przede wszystkim na eksport do Niemiec, wykryto niedozwolone substancje. Wśród nich, najbardziej powszechnie stosowaną okazał się glikol dietylenowy – szkodliwy dla zdrowia środek stosowany m.in. do produkcji płynów zapobiegających zamarzaniu, który winom miał nadawać słodkości, symulując większą zawartość cukru (Stöckl 2006, Brook 2019). Skandal

⁶ <https://www.wien.gv.at/english/leisure/wine/history.html> (dostęp 7.01.2023).

doprowadził do poważnego uszczerbku na reputacji win pochodzących z Austrii oraz zmniejszenia ich eksportu o 78% (Stöckl 2006). Tak zła sytuacja wymusiła na Ministerstwie Rolnictwa i Leśnictwa wprowadzenie szeregu restrykcyjnych regulacji dotyczących procesu produkcji i kontroli jakości. Obecnie, to właśnie w Austrii obowiązują jedne z najostrejszych przepisów dotyczących produkcji wina w Europie (Brook 2019). Szybka reakcja władz pozwoliła na sukcesywną poprawę wizerunku lokalnych winnic. Skandal lat 80. traktowany jest zatem często jako katalizator pozytywnych zmian w austriackiej branży winiarskiej (Stöckl 2006), a okres po nim następujący nazywany „winną rewolucją” (Johnson, Robinson 2019).

Wymiary przestrzenne i przedmiotowe

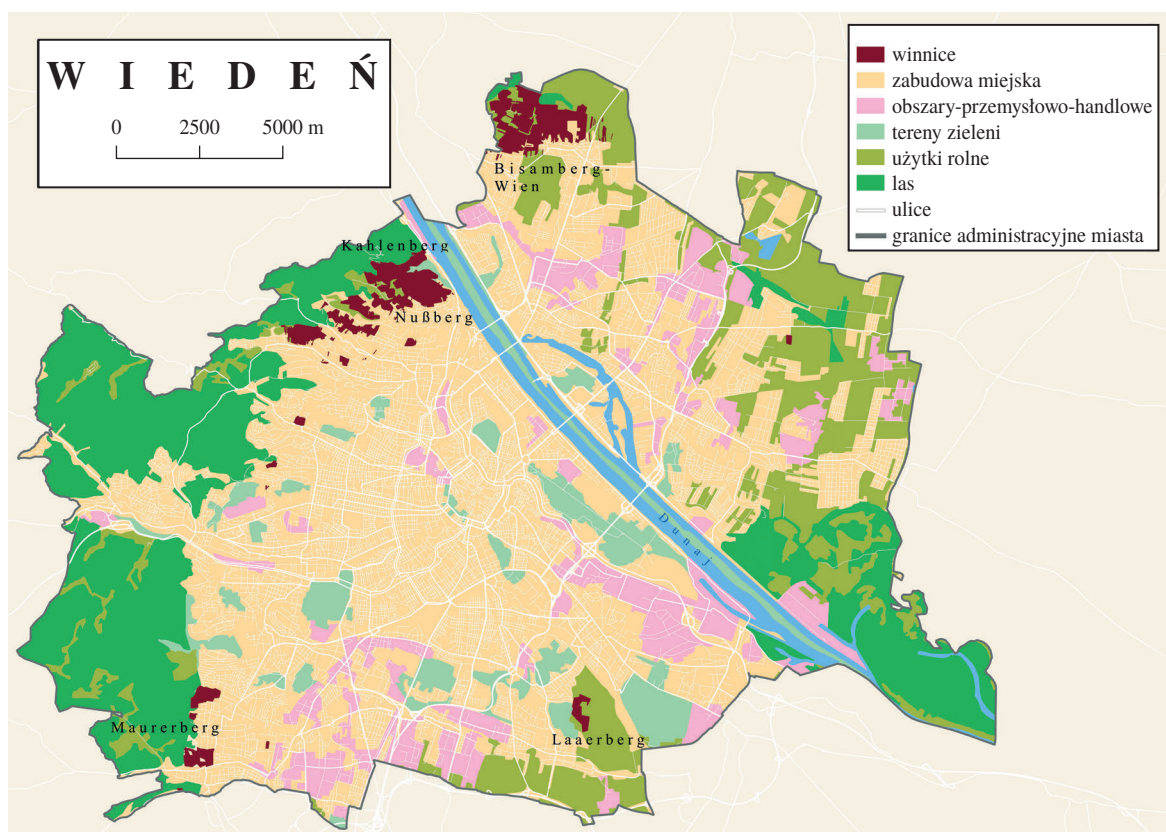
Kraje związkowe – Dolna Austria, Burgenland i Styria są określane jako najważniejsze podstawowe regiony winiarskie (ang. *generic wine-growing regions*), a w ich obrębie wydzielono 17 szczególnych regionów winiarskich (ang. *specific wine-growing regions*), wśród których znalazł się także Wiedeń (Austrian Wine Marketing Board 2022). Dolna Austria, Burgenland oraz Wiedeń określane są także mianem niem. *Weinland* (pol. kraj wina). Pozostałe obszary uprawy winorośli w obrębie krajów związkowych (Górnej Austrii, Salzburga, Tyrolu oraz Vorarlberga) nazywa się regionem winiarskim Bergland. W granicach Wiednia wydzielone zostały katastralne gminy zajmujące się uprawą winorośli (ang. *wine-growing cadastral municipalities*), w ramach których funkcjonują poszczególne winnice (niem. *Ried*) (ibidem). Gminy te funkcjonują niezależnie od 23 dzielnic Wiednia (tzw. *Bezirk*), zajmują one także w sumie znacznie mniejszą powierzchnię niż całkowita powierzchnia miasta. Niektóre gminy łączą się lub tworzą większe jednostki – duże kolektywne tereny winnic (ang. *large collective vineyard sites*). W Wiedniu jest ich 5, tj. Nußberg (2 gminy), Kahlenberg (2 gminy), Maurerberg (4 gminy), Laaerberg (1 gmina) oraz Bisamberg-Wien (2 gminy) (zobacz tab. 1 i ryc. 1).

W obrębie 24 oficjalnych gmin wyznaczonych w Wiedniu funkcjonuje 155 winnic⁷. Łączna powierzchnia upraw w mieście wynosi 576,8 ha. Średnia powierzchnia upraw w jednej gminie to około 24 ha, a w jednej winnicy 3,7 ha. Uprawy winorośli nie są rozmieszczone równomiernie w przestrzeni miasta. W jego granicach można wyznaczyć trzy główne obszary koncentracji winnic. Pierwszym z nich jest północno-zachodnia część miasta, na południowy zachód od Dunaju (ryc. 2a i b). Zajmują one tutaj niższe części łagodnych stoków wzniesień, np. Leopoldsberg, Kahlenberg, Latisberg, Pfaffenberg czy Hackenberg. W tej części Wiednia wydzielono 10 gmin uprawy winorośli, w ramach których funkcjonują aż 93 winnice o łącznej powierzchni upraw 275,3 ha (47,7% łącznej powierzchni upraw w mieście). W poszczególnych gminach uprawy winorośli wynoszą średnio 30,6 ha, w winnicach zaś niecałe 3 ha. Funkcjonują tutaj dwa kolektywy – Nußberg (gminy Heiligenstad i Nussdorf) oraz Kahlenberg (gminy Kahlenbergerdorf i Josefsdorf). Deniwelacje terenów zajętych pod uprawy wahają się od 30 m (gmina Josefsdorf) do 175 m (gmina Heiligenstadt)⁸. Najwyższy punkt winnic sięga aż 405 m n.p.m., najniższy zaś – 173 m n.p.m. Wyższe partie wzniesień, na północ od upraw winorośli porośnięte są lasem. Z kolei na południe od winnic rozciągają się tereny zabudowane. Sąsiedztwo typowo miejskiej, zwartej i gęstej zabudowy odróżnia winnice miejskie od ich wiejskich odpowiedników i prowadzi do wytworzenia specyficznego miejskiego krajobrazu winiarskiego (ryc. 2a).

Drugi obszar koncentracji upraw winorośli zlokalizowany jest w południowo-zachodniej części miasta. Obejmuje on 4 gminy (Mauer, Kalksburg, Rodaun oraz Liesing), które wspólnie tworzą duży kolektyw Maurerberg (zobacz tab. 1 i ryc. 1). W tej części Wiednia funkcjonuje tylko 11 winnic

⁷ Liczba ta opiera się na analizie danych zawartych na platformie Austrian Wine (<https://www.austrianvineyards.com/>, dostęp 29.01.2023) i dla tych 155 obiektów dostępne są dane dotyczące m.in. struktury upraw, wysokości czy deniwelacji.

⁸ Deniwelacja nie obejmuje najwyższych i najniższych punktów gmin, zaś najwyższe i najniższe punkty obszarów zajętych przez winnice.

Ryc. 1. Rozmieszczenie winnic w granicach administracyjnych Wiednia. Na mapie zaznaczono również 5 dużych kolektywnych terenów winnic wyznaczonych w obrębie miasta

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych dostępnych na stronie internetowej <https://www.austrianvineyards.com/>, dostęp 29.01.2023

Fig. 1. Spatial distribution of vineyards within the administrative borders of Vienna. Five large collective vineyards sites designated in the city are also marked on the map

Source: own elaboration

o łącznej powierzchni upraw wynoszącej około 45 ha. Średnia powierzchnia upraw winorośli w gminach w tej części miasta jest trzykrotnie mniejsza niż w północno-zachodnim Wiedniu i nieznacznie przekracza 11 ha. Z kolei średnia powierzchnia upraw w winnicach jest tutaj większa niż w północnej części Wiednia i przekracza 4 ha. Obszar charakteryzuje się znacznie mniejszymi deniwelacjami – od 19 do 70 m, a uprawy zajmują tereny o wysokości 249 do 332 m n.p.m.

Trzeci obszar, położony jest w północnej części prawobrzeżnego Wiednia i obejmuje przede wszystkim stoki wzniesienia Bisamberg, które stanowi istotny element zielonego pierścienia wokół Wiednia (Breiling, Ruland 2016). W tej części miasta zlokalizowane są dwie gminy uprawy winorośli tworzące kolektyw o nazwie Bisamberg-Wien (zobacz tab. 1 i ryc. 1). Łączna powierzchnia upraw to aż 218 ha, co stanowi niemal 40% ogólnej powierzchni upraw w całej stolicy Austrii. Na wzniesieniu Bisamberg funkcjonuje 35 winnic zarejestrowanych w Wiedniu. Średnia powierzchnia upraw winorośli w gminach wynosi 109 ha. Jest to wartość prawie dziesięciokrotnie większa niż w południowo-zachodniej części miasta i ponad trzykrotnie większa niż po drugiej stronie Dunaju, na północnym-zachodzie. Powierzchnia upraw w poszczególnych winnicach przekracza tutaj 6,2 ha. Wśród dwóch gmin wchodzących w skład kolektywu Bisamberg-Wien zdecydowanie wyróżnia się Stammersdorf obejmujący wyższe partie wzniesienia. Deniwelacja terenu wynosi tutaj 162 m. W gminie

Ryc. 2a i b. Winnice w obrębie gminy Nussdorf z widokiem na Dunaj (po lewej) oraz wzgórze Leopoldsberg (po prawej)

Źródło: fot. własna autora.

Fig. 2a and b. Vineyards in the municipality of Nussdorf overlooking the Danube (left) and the Leopoldsberg hill (right)

Source: author's own phot.

funkcjonują aż 34 winnice, a uprawa winorośli zajmuje aż 217 ha. W drugiej gminie – Strebersdorf – działa tylko 1 winnica, a powierzchnia upraw wynosi zaledwie 1,2 ha.

Trzy opisane wyżej obszary uprawy winorośli w Wiedniu zostały również wyróżnione w ósmej edycji opublikowanego po raz pierwszy w 1971 roku światowego atlasu wina – *The World Atlas of Wine*, pod redakcją H. Johnsona oraz J. Robinsona (2019). Publikacja jest kompleksowym zbiorem informacji na temat najważniejszych regionów winiarskich na świecie. Uwzględnienie w niej Wiednia, świadczy o istotnej pozycji miasta na „winnej” mapie nie tylko Europy, ale również świata.

Oprócz omówionych powyżej głównych obszarów koncentracji upraw winorośli w Wiedniu wydzielono jeszcze 8 gmin, w obrębie których funkcjonuje 16 winnic, o niewielkiej łącznej powierzchni upraw, nieprzekraczającej 40 ha. Są one rozproszone w przestrzeni miasta. Na szczególną uwagę zasługują dwie gminy. Pierwsza z nich, Oberlaa Stadt, zlokalizowana jest w południowej części Wiednia, w granicach dzielnicy Favoriten. Gmina wchodzi w skład kolektywu Laaerber (zobacz tab. 1 i ryc. 1). Pięć winnic, w których uprawa winorośli zajmuje 22 ha, sąsiaduje tutaj z zabudową mieszkalną od północy oraz rozrządową stacją kolejową *Zentralverschiebebahnhof Kledering* od wschodu. Drugą gminą, która wyróżnia się, nie pod względem powierzchni upraw, ale z uwagi na swą specyficzną lokalizację jest Schönbrunn, położona w obrębie kompleksu pałacowego o tej samej nazwie. Wpisany w 1996 roku na listę światowego dziedzictwa UNESCO, Pałac Schönbrunn, jest jedną z najważniejszych atrakcji turystycznych austriackiej stolicy. Między zabudowaniami pałacowymi zlokalizowane są dwie winnice – Gloriette oraz Liesenpfennig. Winorośl uprawia się aktualnie wyłącznie w granicach tej drugiej, a powierzchnia upraw wynosi zaledwie 0,1 ha.

Z uwagi na warunki klimatyczno-glebowe w Wiedniu przeważa produkcja wina białego – z niecałych 577 ha zajętych pod uprawy winorośli, ponad 85% zajmują białe odmiany winogron, przede wszystkim Grüner Veltliner (17%), Riesling (8%), Weißburgunder (4,7%), Chardonnay (4,4%) oraz Sonstige Weiß (2,8%). Z kolei najczęściej uprawianymi szczepami win czerwonych są Zweigelt (5,7%), Pinot Noir (3,2%), Merlot (1,7%) oraz Cabernet Sauvignon (1,3%)⁹. Zweigelt jest główną czerwoną odmianą winorośli w 9 gminach, a Pinot Noir w 4.

⁹ <https://www.austrianvineyards.com/90001/wien> (dostęp 27.01.2023).

Tabela 1. Gminy uprawy winorośli w Wiedniu – podstawowe informacje, dane na 29.01.2023.
Table 1. Wine-growing municipalities in Vienna – basic information.

Duże kolektywne tereny winnic Large collective vineyard sites	Gminy uprawy winorośli Wine-growing municipalities	Wysokość [m n.p.m.] Elevation [MASL]	Demiwielacja terenu [m] Differences in altitude [m]	Liczba winnic Number of vineyards	Powierzchnia upraw winorośli [ha] Area under wine cultivation [ha]	Szcepki białe [%] White varieties [%]	Szcepki białe [ha] White varieties [ha]	Szcepki czerwone [%] Red varieties [%]	Szcepki czerwone [ha] White varieties [ha]	Dominujący szcep Main variety	Dominujący [%] Main variety [%]	Dominujący szcep [ha] Main variety [ha]	Drugi szcep [%] Second variety [%]	Drugi szcep [ha] Second variety [ha]	
Nußberg	Heiligenstadt	230–405	175	9	30	90	27	10	2,9	Wiener Gem. Satz	32	9,7	Grüner Veltliner	29	8,5
	Nussdorf	188–355	167	21	93	90	83	10	9,6	Wiener Gem. Satz	41	38	Riesling	22	20
Kahlenberg	Kahlenbergdorf	173–327	154	15	17	86	14	14	2,9	Weißburgunder	31	5,2	Chardonnay	16	2,7
	Josefsdorf	355–385	30	2	2,7	76	2	24	0,7	Wiener Gem. Satz	30	0,8	Zweigelt	24	0,6
	Grinzing	218–376	158	21	67	91	61	9	6,2	Wiener Gem. Satz	38	2,6	Grüner Veltliner	23	15
	Obersiebenbrunn	231–385	154	14	18	87	16	13	2,2	Wiener Gem. Satz	31	5,4	Riesling	13	2,4
	Unterdöbling	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Untersiebenbrunn	235–389	154	5	13	75	9,5	25	3,2	Grüner Veltliner	34	4,3	Pinot Noir	23	2,9
	Salmansdorf	312–379	67	2	1,6	68	1,1	32	0,5	Wiener Gem. Satz	60	0,9	Zweigelt	19	0,9
	Neustift am Walde	257–378	121	3	33	91	30	9	2,8	Wiener Gem. Satz	51	17	Grüner Veltliner	20	6,5
	Pötzleinsdorf	244–267	23	1	1,1	87	1	13	0,1	Grüner Veltliner	87	1	Blaufränkisch	13	0,2
	Dornbach	233–327	94	2	7,8	95	7,4	5	0,4	Wiener Gem. Satz	72	5,6	Riesling	15	1,1
	Ottakring	287–350	63	3	4,8	86	4,2	14	0,6	Grüner Veltliner	35	1,7	Sonstige Weiß	17	0,8
	Schönbrunn	188–188	0	2	0,1	100	0,1	0	0	Wiener Gem. Satz	100	0,1	—	—	—
	Speising	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Mauerberg	Mauer	262–332	70	5	26	76	19	24	6,3	Wiener Gem. Satz	50	13	Zweigelt	6,1	1,6
	Kalksburg	271–310	39	2	5,3	83	4,4	17	0,9	Wiener Gem. Satz	57	3	Riesling	8,8	0,5
	Rodaun	249–268	19	2	0,66	67	0,4	33	0,3	Welschriesling	35	0,2	Frühroter Veltliner	26	0,2
	Liesing	251–320	69	2	13	82	10	18	2,7	Wiener Gem. Satz	72	9,1	Pinot Noir	6,3	0,8
Laaerberg	Oberlaa Stadt	196–245	49	5	22	86	19	14	3,2	Wiener Gem. Satz	31	6,9	Grüner Veltliner	28	6,3
	Breitenlee	158–159	1	1	2,5	100	2,5	0	0	Wiener Gem. Satz	100	2,5	—	—	—
	Süssenbrunn	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bismberg-Wien	Stammersdorf	166–328	162	34	217	77	167	23	50	Wiener Gem. Satz	37	81	Grüner Veltliner	17	36
	Strebbersdorf	166–168	2	1	1,2	100	1,2	0	0	Wiener Gem. Satz	50	0,6	Sonstige Weiß	20	0,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.austrianvineyards.com (dostęp 29.01.2023).
 Source: own elaboration based on www.austrianvineyards.com.

Tradycyjną i charakterystyczną cechą wiedeńskich winnic jest powszechna produkcja kupażu¹⁰ Wiener Gemischter Satz – mieszanki różnych odmian winorośli uprawianych w tej samej winnicy i zbieranych w tym samym czasie. Gemischter Satz jest typowym winem sprzedawanym w tawernach nazywanych *Heurigerami* i podobnie jak same tawerny stanowi istotny element wiedeńskiej kultury winiarskiej. W 2013 roku kupaż uzyskał status *Districtus Austria Controllatus* (DAC), stając się najbardziej rozpoznawalnym winem regionalnym Wiednia (Herrnberger 2021). *Districtus Austria Controllatus* (DAC) jest systemem apelacji (ograniczonych obszarów produkcji) typowych austriackich win wysokiej jakości o szczególnym znaczeniu regionalnym. Zgodnie z nim producenci muszą spełnić szereg oficjalnych kryteriów związanych z procesem produkcji czy doborem szczepów, aby uzyskać status DAC (Magrutsch 2000; Johnson i Robinson 2019). W ramach apelacji Wiener Gemischter Satz DAC, co najmniej trzy jakościowe odmiany białej winorośli (niem. *Qualitätswein*) muszą być uprawiane razem w jednej winnicy. Drugim warunkiem jest funkcjonowanie winnicy w granicach administracyjnych Wiednia, a także oficjalny wpis do rejestru winnic wiedeńskich. Co więcej, regulacje Wiener Gemischter Satz DAC określają także proporcje poszczególnych odmian winorośli. Udział głównej odmiany w danym winie nie może przekraczać 50%, zaś trzecia odmiana musi stanowić przynajmniej 10%.¹¹

W Wiedniu Wiener Gemischter Satz jest zdecydowanie najbardziej powszechny i jest produkowany we wszystkich częściach miasta. Powierzchnia przeznaczona pod uprawę szczepów na potrzeby tego kupażu wynosi około 224 ha, co stanowi 39% ogólnej powierzchni upraw. Wśród badanych gmin, w których aktualnie uprawia się winorośl, aż w 16 gminach (z 21¹²) dominuje produkcja Wiener Gemischter Satz. Tylko w 5 gminach przeważają inne odmiany – Grüner Veltliner (3 gminy), Weißburgunder (1 gmina) oraz Welschriesling (1 gmina). W 10 z 21 gmin, uprawa szczepów pod produkcję Wiener Gemischter Satz zajmuje przynajmniej połowę powierzchni upraw. W gminie Stammersdorf w obrębie wzniesienia Bisamberg, obszar wykorzystywany do produkcji kupażu przekracza 80 ha. Drugą gminą wyróżniającą się pod tym względem jest Nussdorf w północno-zachodniej części miasta – tutaj powierzchnia ta wynosi 38 ha. Tylko w dwóch z badanych gmin w ogólnie nie produkuje się Wiener Gemischter Satz – Pötzleinsdorf na zachodzie miasta oraz Rodaun na południu¹³. Na uwagę zasługują także gminy, w których uprawia się wyłącznie typowy wiedeński kupaż – Breitenlee na wschodnie miasta, a także Schönbrunn w obrębie kompleksu pałacowego.

Struktura upraw w Wiedniu charakteryzuje się niewielkim zróżnicowaniem przestrzennym. Trudno jest wskazać obszary koncentracji poszczególnych odmian winorośli. Kupaż Wiener Gemischter Satz dominuje w strukturze produkcji we wszystkich częściach miasta. Zaraz po nim, najważniejszą odmianą winorośli jest Grüner Veltliner, uprawiany zarówno na północy, jak i na południu. Co więcej, występuje on także w pozostałych gminach rozproszonych w innych częściach miasta. Podobne wnioski wyciągnąć można w odniesieniu do czerwonych szczepów, znacznie mniej popularnych w Wiedniu. Uprawia je się tak na północy, zachodzie, jak i południu miasta. Gminy, w których udział czerwonych odmian winorośli przekracza 20% to Rodaun (33%) i Mauer (24%) na południu, Josefsdorf (24%), Untersievering (25%) oraz Salmansdorf (32%) na północnym-zachodzie, a także Stammersdorf (23%) na północnym-wschodnie. Z kolei największą powierzchnię czerwone szczepy zajmują w gminach Stammersdorf (50 ha), Nussdorf (9,6 ha) oraz Mauer (6,3 ha) położonych odpowiednio na północnym-wschodzie, północnym-zachodzie oraz południu. Jedynymi gminami, w których nie uprawia się czerwonych odmian winorośli są Strebersdorf na północny-wschodzie miasta, Breitenlee na wschodzie, oraz Schönbrunn na zachodzie.

¹⁰ Pojęcie kupażu odnosi się do komponowania wina z dwóch, trzech lub więcej odmian winogron albo też z tych samych odmian winogron, ale pochodzących z różnych winnic, działek, a nawet roczników.

¹¹ <https://www.austrianwine.com/our-wine/wine-growing-regions/wien-vienna> (dostęp 16.01.23).

¹² W trzech gminach aktualnie nie uprawia się winorośli (zobacz tab. 1).

¹³ Rodaun jest jednocześnie gminą, którą charakteryzuje największy udział upraw odmian czerwonych.

Wymiar funkcjonalny

Miejskie winiarstwo i ogrodnictwo wpisuje się w charakterystyczną cechę rolnictwa miejskiego, jaką jest jego wielofunkcyjność. Jednocześnie pełni ono funkcje środowiskowe, ekonomiczne, społeczne czy też edukacyjne (Sroka i Musiał 2016). Należy jednak podkreślić, że winnice są specyficznym przykładem rolnictwa miejskiego i ich wymiar funkcjonalny różni się od tego typowego dla farm miejskich, ogrodów społecznościowych czy przydomowych ogrodów subsystencyjnych, czyli samozaopatrzeniowych. Nie pełnią one bowiem roli kluczowej dla rolnictwa miejskiego, jaką jest zaopatrzenie mieszkańców miast w żywność oraz zapewnienie im bezpieczeństwa żywnościowego (Mougeot 2000, Smit i in. 1996). Wachlarz funkcji winoogrodnictwa ogranicza się przede wszystkim do tych funkcji, charakterystycznych dla rolnictwa miejskiego, które określa się jako drugorzędne. Winnice generują nowe miejsca pracy, stanowią źródło dochodu mieszkańców, sprzyjają kreowaniu i pogłębianiu więzi społecznych, są również miejscem rekreacji, a ich obecność w przestrzeni miasta zwiększa jego walory krajobrazowe i przyrodnicze. Niemniej jednak, winoogrodnictwo niejako wpisuje się w rozwojową tendencję rolnictwa miejskiego (Pink, Kokoszka 2018), charakterystyczną dla krajów europejskich oraz północnoamerykańskich, w których problemu bezpieczeństwa żywnościowego nie uznaje się za palący, tak jak ma to miejsce w krajach słabiej rozwiniętych. Takie miasta jak Paryż, Londyn, Berlin, Kopenhaga czy kanadyjskie Vancouver w ostatnich latach doświadczają dynamicznego rozwoju ogrodów miejskich pełniących przede wszystkim funkcje społeczne. Mają one na celu zacieśnienie relacji międzyludzkich czy edukowanie mieszkańców w zakresie zrównoważonego rozwoju oraz organicznej i ekologicznej produkcji żywności. Oczywiście, należy podkreślić, że winnice, jako w większości prywatne gospodarstwa rolne, pełnią funkcje ekonomiczne, a ich funkcjonowanie ma przynieść finansowy zysk właścicielom. Winoogrodnictwo i winiarstwo są jednak również przejawem zmian w podejściu do działalności gospodarczej. Funkcjonowanie winnic opiera się bowiem na dbałości o jakość produktu, dążeniu do zadowolenia konsumenta i odejściu od praktyk masowych (Pink, Kokoszka 2018). Również w Austrii, po skandalu, który wybuchł w latach 80. XX wieku, wyraźnie widoczny jest zwrot w kierunku zrównoważonego rozwoju i produkcji ekologicznej. Kraj jest aktualnie jednym z głównych europejskich rynków wina organicznego (Pink 2015).

Wśród głównych funkcji winoogrodnictwa i winiarstwa miejskiego w Wiedniu wymienić należy przede wszystkim **funkcje kulturowe, ekonomiczne, rekreacyjno-turystyczne, społeczne, ekologiczne oraz krajobrazowe**.

Zgodnie z opracowaniem M. Pink i K. Kokoszki (2018), **funkcje kulturowe** obejmują powstawanie oraz konserwację kultury winiarskiej, a także powstawanie i konserwację „slow food” – ruchu, zapoczątkowanego w 1989 roku we Włoszech, mającego na celu zachowanie „świata wyjątkowych smaków, lokalnych zwyczajów kulinarnych oraz wysokiej jakości żywności i wina” (Pietrykowski 2004, s. 311). W Wiedniu przez stulecia dochodziło do kształtowania kultury i tradycji winoogrodnictwa i winifikacji, a także do wykształcenia się szerokiej grupy świadomych producentów oraz konsumentów. Istotnym pojęciem, związanym z wiedeńskim winem jest *Heuriger*¹⁴, które na język polski przetłumaczyć można na dwa sposoby. Z jednej strony oznacza ono świeżo sfermentowane wino wyprodukowane z ostatnich letnich zbiorów winogron, z drugiej zaś miejsce, w którym owe wino jest bezpośrednio sprzedawane i konsumowane (Keen i Robinson 2001). Tradycyjnie punktem sprzedaży mógł być dom handlarza win, dziedziniec jego posiadłości lub ogród. Termin *Heuriger* ma jednak także wymiar niematerialny i odnosi się do unikalnej przestrzeni społecznej, kreowanej w trakcie bezpośredniego kontaktu między producentem, występującym w roli gospodarza, a konsumentem – gościem. Ta szczególna interakcja, oparta na wspólnej pasji do wina, jest podstawą *Heurigera* – „produktu przeplatania się wiedeńskiej kultury, społecznej atmosfery oraz historii winiarstwa” (Keen

¹⁴ W artykule, na potrzeby wygody czytelnika, słowo *Heuriger* zostało spolszczone i jest odmieniane zgodnie z polską deklinacją rzeczownika. Jest to praktyka powszechna w tekstach popularno-naukowych oraz medialnych.

i Robinson 2001, s. 219). Każdy odwiedzający winnicę, w obrębie której funkcjonuje *Heuriger*, może zamówić lokalnie produkowane wino oraz regionalne zimne przekąski (zazwyczaj sery lub wędliny) i skorzystać ze stolików ustawionych między rzędami krzewów winnych (ryc. 3a i b). Jest to popularna forma spędzania wolnego czasu wśród wiedeńczyków oraz odwiedzających austriacką stolicę turystów.

Ryc. 3a i b. Przykłady *Heurigerów* w gminie winiarskiej Nussberg – Windischbauer (po lewej) oraz Weingut Wailand (po prawej).

Źródło: fot. własna autora.

Fig. 3a and b. Examples of *Heurigers* in the municipality of Nussberg – Windischbauer (left) and Weingut Wailand (right).

Source: author's own phot.

Z uwagi na swą wyjątkową wartość kulturową Wiedeńska Kultura *Heurigera* w 2019 roku została wpisana na austriacką listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO¹⁵, a w 2008 roku Slow Food Foundation włączyła kupaż Wiener Gemischter Satz do grupy produktów lokalnych Ark of Taste¹⁶, będących szczególnym wyrazem światowej kultury, tradycji oraz historii¹⁷. Co więcej, wiedeńskie winnice zgodnie z planem zagospodarowania przestrzennego miasta są ważnym elementem miejskiego ekosystemu i powinny być chronione¹⁸. Winnice Wiednia pełnią **funkcje ekonomiczne**, przede wszystkim zapewniając dochód oraz zatrudnienie mieszkańcom miasta, przyczyniając się do zmiany paradygmatu prymatu efektywności gospodarczej przed jakością (Pink, Kokoszka 2018).

Liczni autorzy wskazują na znaczący potencjał turystyczny winnic oraz dynamiczny rozwój turystyki winiarskiej w Europie, a także w Polsce (Makowski, Miętkiewska-Brynda 2015; Kulczyk 2020). Winogrodnictwo i winiarstwo w Wiedniu również pełnią istotne **funkcje rekreacyjne oraz turystyczne**. Winnice, zwłaszcza te zlokalizowane w północnej części miasta, z których rozciąga się

¹⁵ <https://www.unesco.at/kultur/immaterielles-kulturerbe/oesterreichisches-verzeichnis/detail/article/wiener-heurigenkultur> (dostęp 13.01.23)

¹⁶ *Ark of Taste* jest szczególną listą wysokiej jakości produktów lokalnych (owoców, warzyw, serów, pieczywa, słodczy i wędlin), stanowiących dziedzictwo kulturowe i kulinarne, wymagających szczególnej ochrony w obliczu rozwoju przemysłowego rolnictwa i zaniku bioróżnorodności. Lista jest opracowywana przez Slow Food Foundation i obecnie obejmuje prawie 6 tys. produktów (<https://www.fondazioneSlowFood.com/en/what-we-do/the-ark-of-taste/>, dostęp 28.01.2023).

¹⁷ <https://www.wien.info/en/shopping-wining-dining/wine/gemischter-satz-awarded-346738> (dostęp 28.01.2023).

¹⁸ <https://www.wien.gv.at/english/leisure/wine/history.html> (dostęp 13.01.23).

widok na centrum stolicy Austrii i przepływający przez nie Dunaj, stanowi wyjątkową atrakcję przyciągającą zarówno mieszkańców, jak również przyjezdnych, chcących spędzić czas wolny na świeżym powietrzu, w otoczeniu natury, degustując lokalne produkty. Rokrocznie w obrębie wzniesień Kahlenberg, Nussberg i Bisamberg na północy, a także Mauer na południu, organizowany jest *The Vienna Wine Hiking Day* (dosł. Wiedeński Dzień Wędrówek Winnych)¹⁹. Uczestnicy wydarzenia mogą wziąć udział w wycieczkach po winnicach połączonych z degustacjami wina oraz lokalnych przekąsek. Wiedeń stanowi zatem istotny punkt na mapie enoturystycznej Austrii. Specyficzna lokalizacja w obrębie miasta oraz niewielka odległość od historycznego centrum dodatkowo podnoszą atrakcyjność turystyczną miejskich winnic.

Winogrodnictwo i winiarstwo w Wiedniu pełni także istotne **funkcje społeczne**, związane przede wszystkim z kulturą *Heurigera*. Tawerny i lokalne winnice są bowiem miejscem codziennych spotkań mieszkańców oraz turystów. Ich funkcjonowanie przyczynia się do budowania więzi międzyludzkich, poczucia wspólnoty oraz kreowania nowych przestrzeni społecznych. Biorąc pod uwagę fakt, że w wielu winnicach możliwe jest wzięcie udziału w wycieczkach, degustacjach czy szkoleniach z zakresu upraw winorośli, a także zastosowania organicznych i zrównoważonych metod produkcji, winogrodnictwo i winiarstwo może pełnić również funkcję edukacyjną. Co więcej, jak słusznie zaznaczają M. Pink i K. Kokoszka (2018) winnice przyczyniają się także do konserwacji wiedzy o tradycyjnych sposobach winifikacji i uprawy winorośli. Ma to szczególną wartość właśnie w Wiedniu, gdzie historia winiarska jest niezwykle bogata i sięga jeszcze czasów starożytnych.

Poddając analizie **funkcje ekologiczne** winogrodnictwa i winiarstwa w Wiedniu wskazać należy, przede wszystkim, zwiększenie udziału powierzchni biologicznie czynnej w mieście, pochłanianie zanieczyszczeń, a także zwiększenie retencji. Należy jednak podkreślić, że zastępowanie lasów uprawami winorośli ma także negatywne skutki dla środowiska przyrodniczego. Przede wszystkim, w porównaniu do ekosystemu leśnego, monokultura krzewów winnych charakteryzuje się znacznie mniejszą bioróżnorodnością. Co więcej, uprawa winorośli wymaga użycia herbicydów oraz pestycydów i, choć w Austrii stosowanie najbardziej szkodliwych z nich jest zakazane lub ograniczone²⁰, rozpylanie środków chemicznych na obrzeżach miasta może stanowić niebezpieczeństwo dla mieszkańców, owadów (zwłaszcza zapylających, których populacja w miastach zmniejsza się niebezpiecznie) oraz ptaków. Przy zastosowaniu organicznych metod produkcji zyskujących na znaczeniu także w Austrii, możliwe jest istotne zredukowanie powyższych zagrożeń. Na szczególną uwagę w kontekście korzyści środowiskowych zasługuje także, charakterystyczna dla rolnictwa miejskiego cecha jaką jest skrócenie łańcucha dostaw (De Bon et al. 2010; Dubbeling et al. 2010; Górna 2021). To właśnie w kontekście miast najczęściej wykorzystywany jest zwrot *from farm to table*, czyli *z farmy na stół* lub jego kolejna wersja *from seed to table* czyli *od ziarna na stół* (Dubbeling et al. 2010). W Wiedniu, to przede wszystkim zapisy prawne umożliwiają skrócenie liczby aktorów zaangażowanych w proces produkcji i dystrybucji wina, a także redukcję odległości między miejscem produkcji a miejscem konsumpcji. Szczególne znaczenie ma tutaj zwłaszcza dekret wprowadzony przez Cesarza Józefa II Habsburga. Zgodnie z nim, właściciele winnic mogli sprzedawać swoje wino w określonych przez siebie cenach, jedynie pod warunkiem, że winnica, tłocznia, rozlewnia oraz piwniczka znajdowały w niedalekiej odległości od siebie. Wyłącznie wtedy winiarze mogli otrzymać specjalną licencję autentycznego *Heurigera*. Również dzisiaj, wykorzystanie winogron kupionych od innych producentów skutkuje utraceniem owej licencji (Keen i Robinson 2001). Według Keen i Robinson (2001) na początku XXI wieku ok. 90% wina produkowanego w Wiedniu było sprzedawane lokalnie, w *Heurigerach*. Zgodnie z informacjami zawartymi na oficjalnej stronie Urzędu Miasta, obecnie niemal cała produkcja

¹⁹ <https://www.wien.info/en/shopping-wining-dining/wine/wine-trail-366076> (dostęp 28.01.2023).

²⁰ <https://www.austrianwine.com/our-wine/sustainability-in-austrian-vineyards/integrated-viticulture> (dostęp 30.01.2023).

przeznaczona jest na rynek lokalny²¹. Kształtowanie się skróconych łańcuchów dostaw oraz bezpośrednia sprzedaż wina w wiedeńskich winnicach, charakterystyczna dla kultury *Heurigera*, niesie za sobą istotną korzyść dla środowiska przyrodniczego. Jest nią istotne skrócenie odległości miejscem produkcji oraz konsumpcji. Dystrybucja nie wiąże się tutaj z koniecznością transportu, co z kolei prowadzi do ograniczenia emisji spalin i zmniejszenia śladu węglowego produkcji wina. System organizacji wiedeńskiego winogrodnictwa i winiarstwa wpisuje się zatem w założenia zrównoważonego rozwoju.

W badaniach nad rolnictwem miejskim coraz częściej rozważana jest jego **funkcja krajobrazowa**. Tyczy się to przede wszystkim peryferii miast, gdzie dochodzi do kształtowania się specyficznego krajobrazu miejsko-wiejskiego (Zasada 2011). Krajobraz winiarski z punktu widzenia klasyfikacji krajobrazów przyporządkowuje się do typu krajobrazu rolniczego, który z kolei najczęściej kształtuje się w obszarach wiejskich. Rolnictwo miejskie, a także winnice, jako szczególna forma krajobrazu rolniczego, może stanowić swego rodzaju „łącznik” między mieszkańcami miasta a wsią (Myga-Piątek, Rahmonov 2020). Niejednokrotnie bowiem ludność mieszkająca w obszarach zurbanizowanych jest od niej odseparowana (Lovell 2010). Ponadto, istotną rolę winnic w Wiedniu jest również kształtowanie i zachowanie wartościowych krajobrazów kulturowych. Jak zauważają J. Makowski i J. Miętkowska-Brynda (2020), krajobrazy winiarskie posiadają głębokie znaczenie symboliczne i wizualne, nawiązujące do krajobrazowych wyróżników cywilizacji Zachodu.

PODSUMOWANIE I DYSKUSJA

Winnice i winiarnie stanowią bardzo ważny element miejskiej przestrzeni Wiednia. Większość z nich zlokalizowana jest w granicach zewnętrznego pasa zieleni (Breiling, Ruland 2016). Główne obszary koncentracji winnic to północny-wschód miasta na wzniesieniu Bismberg, północny-zachód, gdzie rozciąga się szereg wzniesień, m.in. Leopoldsberg, Kahlenberg czy Latisberg, a także południowy-zachód, w sąsiedztwie wzgórza Hinterer Föhrenberg. Pomimo peryferyjnej lokalizacji, dzięki dobrze rozbudowanemu systemowi komunikacji miejskiej, są to obszary łatwo dostępne, cieszące się popularnością nie tylko wśród mieszkańców miasta, ale także wśród turystów. Do ich dużej atrakcyjności przyczynia się również sąsiedztwo kompleksów leśnych oraz zróżnicowana rzeźba terenu.

W Wiedniu dominuje uprawa białych odmian winorośli, a wśród najbardziej popularnych szczepów wymienić należy Grüner Veltlinera, Rieslinga czy Weißburgundera. Szczególną pozycję w strukturze produkcji posiada jednak kupaż Wiener Gemischter Satz, powszechnie serwowany w lokalnych tawernach. Istotnym elementem wiedeńskiej kultury winiarskiej jest tradycja *Heurigera*, czyli sprzedaży wina na miejscu, w winnicach. Szczególnym jej aspektem jest kreowanie unikalnej więzi między producentem a konsumentem wina. W Wiedniu doszło do ukształtowania się specyficznej formy organizacji procesu produkcji i dystrybucji. Jest ona oparta na skróconym łańcuchu dostaw, prowadzi do ograniczenia liczby jego „ogniw” i jednoczesnego zmniejszenia odległości między miejscem produkcji a miejscem dystrybucji i konsumpcji. Taką formę organizacji, niosącą za sobą szereg zysków ekonomicznych i korzyści środowiskowych, określa się jako charakterystyczny atrybut rolnictwa miejskiego. Zgodnie z badaniami przeprowadzonymi przez X. Recasens i in. (2016) w obszarze metropolitalnym Barcelony, tamtejsze miejskie farmy dostosowały swoją produkcję do wymagań społecznych, co w odniesieniu do winnic oznacza to, że łańcuch dystrybucji wina uległ skróceniu, a winiarnie podmiejskie dostosowały swoje modele biznesowe do potrzeb lokalnych mieszkańców. W przypadku Wiednia oprócz potrzeb konsumentów oraz popularnej tradycji *Heurigera* istotne znaczenie miały także zapisy prawne obowiązujące od XIX w.

²¹ <https://www.wien.gv.at/english/leisure/wine/> (dostęp 28.01.2023).

W badaniach z zakresu studiów miejskich coraz częściej podnoszona jest kwestia kreowania wielofunkcyjnej, produktywnej przestrzeni. A. Viljoen i K. Bohn (2014) zwracają uwagę na istotną rolę rolnictwa miejskiego w kształtowaniu miejskich, ciągłych krajobrazów produktywnych (ang. *continuous productive urban landscapes*), które pełnią istotne funkcje alimentacyjne, ekonomiczne, społeczne i środowiskowe. Rolnictwo miejskie może stanowić istotny element struktury przestrzenno-funkcjonalnej, jednak z uwagi na fakt, że zazwyczaj jest to działalność traktowana jako archaiczna i przynosząca niewielkie zyski, przegrywa walkę o niezwykle cenny zasób, jakim jest przestrzeń. W ostatnich latach jednak, obserwuje się swego rodzaju „renesans” rolnictwa miejskiego, które J. Cockrall-King określa mianem „rewolucji”. Jest ona szczególnie widoczna zwłaszcza w miastach europejskich i północnoamerykańskich, gdzie dochodzi do dynamicznego rozwoju ogrodów społecznościowych, będących odpowiedzią nie na potrzeby żywnościowe, ale raczej na rosnące potrzeby społeczne, edukacyjne i rekreacyjne. Winogrodnictwo i winiarstwo to specyficzna forma rolnictwa miejskiego, której rolą nie jest zapewnienie mieszkańcom bezpieczeństwa żywnościowego, a raczej dostarczenie towarów jakościowych i utworzenie nowej przestrzeni społecznej. Choć nie jest ono kluczową działalnością strategiczną, pozwalającą na zabezpieczenie egzystencji mieszkańców miast, to niesie szereg innych korzyści, poprawiających jakość miejskiej przestrzeni. Wśród szczególnie istotnych funkcji winogrodnictwa i winiarstwa w Wiedniu wskazać należy przede wszystkim funkcję rekreacyjno-turystyczną. Jest ona podnoszona w literaturze przedmiotu także w odniesieniu do innych metropolii świata. Liczni autorzy podkreślają możliwości związane z rozwojem turystyki winiarskiej w obrębie i na obrzeżach miast, np. we włoskim Marino (Di Francesco 2016), w obszarze metropolitalnym Barcelony (Recasens i in. 2016) czy w okolicach południowoafrykańskiego Stellenbosch (Kowalczyk 2022). M. Pink i K. Kokoszka (2018) podkreślają komercyjny potencjał miejskiej turystyki winiarskiej, co wpisuje się w szerszy kontekst badań nad wielofunkcyjnością rolnictwa miejskiego. Z kolei J. C. HENDERSON 2009, Z. Yang i in. 2010 A. Górna i K. Górny 2019, w odniesieniu do różnych regionów świata, wskazują na możliwości rozwoju miejskiej agroturystyki. Stanowi ona istotny element dywersyfikacji funkcjonalnej rolnictwa miejskiego i może przyczynić się do wzmocnienia jego pozycji w przestrzeni miasta. Wykorzystanie turystyczne miejskich winnic wiąże się ze zwiększeniem dochodów producentów i przekłada się na wymierne zyski w skali całego miasta, może zatem prowadzić do ugruntowania winogrodnictwa na lokalnym rynku.

Przyglądając się roli winogrodnictwa i winiarstwa w Wiedniu, należy również zwrócić uwagę na możliwe negatywne skutki tej działalności w granicach miasta. Przede wszystkim, zastępowanie kompleksów leśnych przez monokulturę winorośli może prowadzić do spadku bioróżnorodności, a stosowanie herbicydów i pestycydów negatywnie wpływać na zdrowie mieszkańców miast, w tym także zwierząt – przede wszystkim owadów oraz ptaków. Ponadto, jako że winnice podnoszą istotnie jakość przestrzeni, ich lokalizacja w mieście może prowadzić do wzrostu cen ziemi i nieruchomości, a co za tym idzie prowadzić do gentryfikacji. Niemniej jednak, przy stosowaniu się do zasad zrównoważonego rozwoju oraz rolnictwa ekologicznego, możliwe jest uniknięcie dużej części z powyższych zagrożeń.

Przykład Wiednia w sposób szczególny pokazuje, jak ważna jest rola winogrodnictwa i winiarstwa w konserwacji lokalnego dziedzictwa. Winnice wiedeńskie, przyczyniają się bowiem do zachowania w mieście bardzo cennej tradycji o znaczeniu kulturowym. Co więcej, są one podstawą kształtującego się na obrzeżach austriackiej stolicy, winiarskiego krajobrazu kulturowego, który pełni szereg funkcji społecznych, ekonomicznych, edukacyjnych, a także środowiskowych i posiada jednocześnie znaczący potencjał turystyczny. Jako że krajobrazy rolnicze w granicach miast są przez planistów często traktowane jako tereny pod przyszłą zabudowę, mogą one być istotnie zagrożone (Zasada 2011). J. Makowski i J. Miętkiewska-Brynda (2020) zaznaczają, że oprócz swego długiego trwania (w przypadku Wiednia odzwierciedlonego przez nieprzerwalność kilkusetletniej uprawy winorośli w granicach miasta), krajobrazy winiarskie charakteryzuje również duża zmienność w czasie. Jest ona wyrażona poprzez nowe techniki uprawy, modę, marketing, które prowadzą do wytworzenia charaktery-

stycznej „patchworkowej różnorodności” przestrzeni (Makowski, Miętkiewska-Brynda 2020, s. 47). Z uwagi na swe położenie w mieście, będącym areną, gdzie ścierają się wpływy różnych aktorów, miejskie krajobrazy winiarskie są szczególnie podatne na zmiany zewnętrzne, a także walkę o zasoby przestrzeni. Szansą dla ich zachowania w mieście jest dbanie o ich wielofunkcyjność. Z uwagi na mnogość pełnionych funkcji od ekonomicznych, przez społeczne, rekreacyjno-turystyczne i kulturowe aż do ekologicznych i krajobrazowych, długą tradycję winiarską, a także przychylnie podejście władz, pozycję winnic w Wiedniu można uznać za ugruntowaną.

Literatura

- Austrian Wine Marketing Board, 2022, *Austrian wine in depth. Training Manual*. Austrian Wine.
- Barros Cardoso A., 2020, Porto – miasto dwóch win tworzących różne krajobrazy: vinho verde i porto, [w:] J. Makowski, J. Miętkiewska-Brynda (red.), *Krajobrazy winiarskie Europy*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, Warszawa, s. 89–100.
- Breiling M., Ruland G., 2016, The Vienna green belt: from localised protection to a regional concept, [w:] *Urban green belts in the twenty-first century*, Routledge, s. 187–204.
- Brook S., 2019, *The wines of Austria*, Infinite ideas Classic Wine Library, s. 1–324.
- Chaudhuri S., 2015, Urban poor, economic opportunities and sustainable development through traditional knowledge and practices. *Global Bioethics*, 26, 2, s. 86–93.
- Cockrall-King J., 2012, *Food and the City: Urban Agriculture and the New Revolution*. Prometheus Books, Edmonton, Alberta, Canada.
- De Bon H., Parrot L., Moustier P., 2010, Sustainable urban agriculture in developing countries. A review. *Agronomy for sustainable development*, 30, 1, s. 21–32.
- De Zeeuw H., Van Veenhuizen R., Dubbeling M., 2011, The role of urban agriculture in building resilient cities in developing countries. *The Journal of Agricultural Science*, 149, S1, s. 153–163.
- Di Francesco G., 2016, Food and wine tourism and urban local development. *Transnational Marketing Journal (TMJ)*, 4(2), s. 133–142.
- Dubbeling M., Hoekstra F., Van Veenhuizen R., 2010, From Seed to Table: Developing urban agriculture value chains. *Urban Agriculture Magazine*, 24, s. 3–10.
- Górna A., 2021, Urban agriculture and shortened supply chain—different approaches to local food production. *Prace i Studia Geograficzne*, 66.4, s. 49–61.
- Górna A., Górny K., 2019, Perspektywy wykorzystania rolnictwa miejskiego jako nowej formy turystyki miejskiej – przykład Singapuru. *Turystyka Kulturowa*, 2, s. 69–83.
- Henderson J.C., 2009, Agro-tourism in unlikely destinations: a study of Singapore. *Managing Leisure*, 14, 4, s. 258–268.
- Herrnberger J., 2021, *Facetten der Weinkunst*. Europa Buch, Berlin, s. 1–664.
- Johnson H., Robinson J., 2019, *The world atlas of wine* 8th Edition, Mitchell Beazley. London, s. 1–415.
- Keen M.F., Robinson G., 2001, The Viennese heuriger: cultural resilience and commercialization amidst the vineyards. *Journal of popular culture*, 35, 1, s. 219–234.
- Khodri M., Swingedouw D., Mignot J., Sicre M.A., Garnier E., Masson-Delmotte V., Terray L., 2017, Klimat ostatniego tysiąclecia, *Przegląd Geofizyczny*, 1–2, s. 55–82.
- Kopczyńska E., 2009, Lubuskie winogrodnictwo jako tradycja podtrzymana, ożywiona czy na nowo wymyślona?, [w:] D. Rancew-Sikora, G. Woroniecka, C. Obracht-Prondzyński (red.), *Kreacje i nostalgie : antropologiczne spojrzenie na tradycje w nowoczesnych kontekstach*, Polskie Towarzystwo Socjologiczne, Warszawa, s. 252–257.
- Kowalczyk A., 2022, Cztery 4Hs jako czynniki kształtujące region turystyki kulturowej. *Turystyka Kulturowa*, 1, 122, s. 109–152.
- Kulczyk S., 2020, Krajobraz winiarski – krajobraz przyjemności? O funkcjonalnej ewolucji krajobrazów winiarskich Burgundii, [w:] J. Makowski, J. Miętkiewska-Brynda (red.), *Krajobrazy winiarskie Europy*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, Warszawa, s. 117–132.

- Lohrberg F., Licka L., Scazzosi L., Timpe A., 2015, *Urban agriculture Europe*, JOVIS Verlag, Berlin.
- Lovell S.T., 2010, Multifunctional urban agriculture for sustainable land use planning in the United States. *Sustainability*, 2, 8, s. 2499–2522.
- Maciejczak M., 2017, Innovations in viticultural production in Poland under climate change conditions. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 19, 2, s. 151–157.
- Magrutsch A., Thurner M., Klinger T., Pokorny B., Salomon B., 2000, *Documentation. Austrian Wine*, Wines aus Österreich. Kostbare Kultur.
- Makowski J., Miętkiewska-Brynda J., 2015, Turystyka winiarska w Polsce. *Zeszyty Naukowe. Turystyka i Rekreacja*, 1, 15, s. 163–172.
- Makowski J., Miętkiewska-Brynda J., 2020, Krajobrazy winiarskie: (długie) trwanie i zmienność, [w:] J. Makowski, J. Miętkiewska-Brynda (red.), *Krajobrazy winiarskie Europy*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, Warszawa, s. 43–62.
- Makowski J., Miętkiewska-Brynda J., 2020, *Krajobrazy winiarskie Europy*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, Warszawa, s. 1–222.
- Mougeot L.J., 2000, Urban agriculture: Definition, presence, potentials and risks, and policy challenges, [w:] *Cities feeding people series*. IDRC.
- Myga-Piątek U., Rahmonov O., 2020, Historia i rozwój krajobrazów winiarskich, [w:] J. Makowski, J. Miętkiewska-Brynda (red.), *Krajobrazy winiarskie Europy*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, Warszawa, s. 19–42.
- Pietrykowski B., 2004, You are what you eat: The social economy of the slow food movement. *Review of social economy*, 62, 3, s. 307–321.
- Pink M., Kokoszka K., 2018, Winiarstwo i winogrodnictwo miejskie: funkcje i potencjał zjawiska. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych*, 3, s. 65–77.
- Recasens X., Alfranca O., Maldonado L., 2016, The adaptation of urban farms to cities: The case of the Alella wine region within the Barcelona Metropolitan Region. *Land Use Policy*, 56, s. 158–168.
- Smit J., Nasr J., Ratta A., 1996, *Urban agriculture: food, jobs and sustainable cities*. New York, USA.
- Specht K., Siebert R., Hartmann I., Freisinger U.B., Sawicka M., Werner A., Dierich A., 2014, Urban agriculture of the future: an overview of sustainability aspects of food production in and on buildings. *Agriculture and human values*, 31, 1, s. 33–51.
- Specht K., Siebert R., Thomaier S., 2016, Perception and acceptance of agricultural production in and on urban buildings (ZFarming): a qualitative study from Berlin, Germany. *Agriculture and Human Values*, 33, 4, s. 753–769.
- Sroka W., 2014, Definicje oraz formy miejskiej agrokultury – przyczynek do dyskusji. *Wieś i Rolnictwo*, 164, 3, s. 85–103.
- Sroka W., Musiał W., 2016, Rolnictwo i gospodarstwa rolne na obszarach miejskich i podmiejskich – konceptualizacja oraz przesłanki rozwoju. *Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis. Oeconomica*, 84, s. 123–134.
- Stöckl A., 2006, Austrian wine: developments after the wine scandal of 1985 and its current situation, [w:] *Paper Presented at the 3th International Wine Business Research Conference*.
- Veenhuizen R. van., 2006, Introduction to: *Cities farming for the future: Urban agriculture for green and productive cities*, R. Van Veenhuisen (red.), RUAF Foundation, IIRR, IDRC, Ottawa, Canada, s. 1–17.
- Viljoen A., Bohn K., 2014, *Second nature urban agriculture: Designing productive cities*. Routledge.
- Yang Z., Cai J., Sliuzas R., 2010, Agro-tourism enterprises as a form of multi-functional urban agriculture for peri-urban development in China. *Habitat International*, 34, 4, s. 374–385.
- Zasada L., 2011, Multifunctional peri-urban agriculture – A review of societal demands and the provision of goods and services by farming. *Land use policy*, 28, 4, s. 639–648.
- Zeza A., Tasciotti L., 2010, Urban agriculture, poverty, and food security: Empirical evidence from a sample of developing countries. *Food policy*, 35, 4, s. 265–273.

Źródła internetowe:

- <https://www.austrianwine.com/awmb-partners/austrian-wine-marketing-board> (dostęp 29.01.2023).
- <https://www.austrianwine.com/our-wine/wine-growing-regions/wien-vienna> (dostęp 16.01.2023).
- <https://www.wien.gv.at/english/leisure/wine/history.html> (dostęp 7.01.2023).
- <https://www.austrianwine.com/our-wine/wine-growing-regions/wien-vienna> (dostęp 16.01.23).
- <https://www.unesco.at/kultur/immaterielles-kulturerbe/oesterreichisches-verzeichnis/detail/article/wiener-heurigenkultur> (dostęp 13.01.23)
- <https://www.fondazioneSlowFood.com/en/what-we-do/the-ark-of-taste/> (dostęp 28.01.2023).
- <https://www.wien.info/en/shopping-wining-dining/wine/gemischter-satz-awarded-346738> (dostęp 28.01.2023).
- <https://www.wien.gv.at/english/leisure/wine/history.html> (dostęp 13.01.23).
- <https://www.austrianwine.com/our-wine/sustainability-in-austrian-vineyards/integrated-viticulture> (dostęp 30.01.2023).
- <https://www.wien.info/en/shopping-wining-dining/wine/wine-trail-366076> (dostęp 28.01.2023).
- <https://www.oesterreichwein.at/unsere-wein/klima-boden/klimagebiete/donauraum> (dostęp 6.07.2023).
- <https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Probusgasse> (dostęp 7.01.2023).
- <https://www.austrianvineyards.com/90001/wien> (dostęp 27.01.2023).
- <https://www.wien.gv.at/english/leisure/wine/> (dostęp 28.01.2023).
- <https://www.austrianvineyards.com/> (dostęp 29.01.2023).